

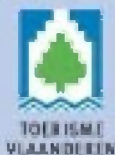

INFOPUNT DUURZAAM TOERISME

HET BEGRIIP 'DUURZAAM TOERISME' – VISIEVORMING

Infopunt Duurzaam Toerisme
is een initiatief van de Vlaamse
Minister van Werkgelegenheid
en Toerisme
en van Toerisme Vlaanderen
in samenwerking met
Wegwijzer voor
en het IRES onderzoek en advies.

NOVEMBER 2003

INHOUDSTAFEL

INLEIDING	3
HOOFDSTUK 1: DUURZAME ONTWIKKELING	5
1. Historiek van het begrip duurzame ontwikkeling	5
2. De duurzaamheidsdriehoek	7
HOOFDSTUK 2: DUURZAAM TOERISME	9
1. De basisfactor die aan de grondslag ligt van duurzaam toerisme en definiëring van het begrip	10
2. De actoren die betrokken zijn bij duurzaam toerisme	11
3. De duurzaamheidsdriehoek toegepast op de toeristische sector	12
4. De deelrubrieken van duurzaam toerisme	15
5. De duurzame reiziger	16
6. De toeristische sector	17
6.1. Duurzaam logies	17
6.2. Duurzame touroperators	20
6.3. Duurzaam transport	22
6.4. Duurzame dagattracties	25
6.5. Bedrijfsaspecten van duurzaam toerisme voor de toeristische sector	26
7. De toeristische overheid - de duurzame toeristische bestemming	26
8. De lokale bevolking	29
HOOFDSTUK 3: BESLUIT	31
Bijlagen	

INLEIDING

Het Infopunt Duurzaam Toerisme krijgt van de Vlaamse minister van werkgelegenheid en toerisme en van Toerisme Vlaanderen de opdracht om de diverse partners in de toeristische sector te informeren over duurzaam toerisme en hen te stimuleren tot actieve deelname aan een duurzame ontwikkeling van de toeristische sector in Vlaanderen.

Om tot een duurzame ontwikkeling van de toeristische sector of duurzaam toerisme te komen, is een juiste begripsomschrijving noodzakelijk zodat er een draagvlak gecreëerd wordt voor verdere discussie met alle partners binnen de sector.

Uit literatuuronderzoek blijkt dat duurzaam toerisme een relatief jong begrip is dat zich ontwikkeld heeft vanuit de algemene principes van duurzame ontwikkeling.

Vrij vertaald kunnen we stellen dat duurzaam toerisme in wezen gaat om het ontwikkelingsproces van de toeristische sector met respect voor de mens, het milieu, de cultuur en de economie van de gastregio's.

Deze algemene omschrijving wordt wel vrij gemakkelijk in de mond genomen maar blijkt toch een koppig trekje te vertonen wanneer het erop aankomt het begrip te verduidelijken naar de verschillende partners of actoren in de toeristische sector toe.

Precies om dit koppig trekje te ontzenuwen, heeft het Infopunt Duurzaam Toerisme de taak op zich genomen om dieper in te gaan op deze problematiek en de algemene omschrijving te concretiseren voor de diverse actoren. De ervaring leert immers dat naargelang de plaats die de actor inneemt in het toeristisch proces en de taken die hij vervult, het begrip 'duurzaam toerisme' een andere invulling krijgt.

We stellen ons tot doel om een rapport te maken dat de problematiek synthetiseert maar tegelijkertijd helder genoeg is opdat de doelgroepen van het Infopunt, namelijk: de toerist, de toeristische sector, de toeristische overheid, de docenten en studenten, de lokale bevolking zich hierin kunnen terugvinden of dit kunnen gebruiken als studiemateriaal. Dit rapport is daartoe opgebouwd uit drie hoofdstukken met subrubrieken. Hoofdstuk 1 start met een kort overzicht van het begrip 'duurzame ontwikkeling' en de principes van de 'duurzaamheidsdriehoek'. Deze aanloop is noodzakelijk om de algemene context te situeren. Hoofdstuk 2 vormt de kern van deze nota met de definiëring en concrete invulling van het begrip 'duurzaam toerisme'. In hoofdstuk 3 formuleren we onze conclusies.

We baseren ons hiervoor op literatuurstudie, op gesprekken met diverse personen en op onze eigen ervaringen. Met andere woorden: we combineren theorie en praktijk en projecteren daarbij, voor een deeltje en quasi automatisch onze eigen visie in deze tekst.

Het is nu aan de geïnteresseerde lezer om hiermee verder te werken, met de geponeerde stellingen akkoord te gaan of niet maar vooral om de theorie effectief in praktijk om te zetten.

.

HOOFDSTUK 1: DUURZAME ONTWIKKELING

Duurzaam toerisme is een logisch gevolg van de discussies met betrekking tot duurzame ontwikkeling. Vooral eer we hiertoe komen geven we eerst een kort overzicht van drie belangrijke internationale mijlpalen in de geschiedenis van duurzame ontwikkeling.

Na deze historiek volgt het principe van de zogenaamde 'duurzaamheidsdriehoek'. Dit conceptueel model illustreert de componenten van duurzame ontwikkeling. Deze voorstellingstechniek zal later ook in hoofdstuk 2 gebruikt worden om de samenhang en de taken van de actoren in duurzaam toerisme te verklaren.

Deze voorstellingstechniek, samenhang en kerncompetenties van de actoren worden bekeken rekening houdend met de algemeen geldende internationale waarden en met de universele verklaring van de rechten van de mens.

1. Historiek van het begrip duurzame ontwikkeling

We kunnen de historiek van duurzame ontwikkeling het best benaderen door kort drie belangrijke documenten en gebeurtenissen te overlopen.

- **1972 - Club van Rome - het rapport 'Grenzen aan de groei'**

De eerste stappen op de weg naar duurzame ontwikkeling worden gezet door de 'Club van Rome' die in 1972 een alarmerend rapport publiceert over de gevolgen van de economische groei.

De Club van Rome is een groep Europese wetenschappers die in 1968 op uitnodiging van de Italiaanse industrieel Aurelio Peccei en de Schotse wetenschapper Alexander King samenkomen in Rome om te discussiëren over de wereldwijde milieuvervuiling.

Hun ophefmakende rapport 'Grenzen aan de groei'/'Limits to growth' dat in 1972 gepubliceerd wordt, stelt dat de toenmalige economische en demografische ontwikkelingen een dermate grote druk leggen op de wereldvoorraad aan grondstoffen dat uitputting van deze voorraden onafwendbaar lijkt. De externe effecten van de economische groei, namelijk verontreiniging van water, lucht en grond veroorzaken een bedreiging voor mens en natuur. Voor het eerst wordt dus een verband gelegd tussen economische groei en de gevolgen hiervan voor het milieu.

Het beeld dat de Club van Rome schetste was dramatisch, dertig jaar later kunnen we vaststellen dat dit rampscenario niet uitgekomen is. Het is echter de verdienste van de Club van Rome dat de zorg om het milieu nu wereldwijd in de belangstelling staat.

Als reactie op dit rapport volgt datzelfde jaar een eerste internationale milieutop van de Verenigde Naties. Deze milieutop wordt aangeduid als 'De Stockholm-conferentie'. Deze milieutop zou echter weinig concreets opleveren.

- **1987 - Wereldcommissie voor Milieu en Ontwikkeling - het Brundtland-rapport 'Our Common Future'**

De 'World Commission on Environment and Development' of 'Wereldcommissie voor Milieu en Ontwikkeling', een door de Verenigde Naties opgericht orgaan, publiceert in 1987 het 'Brundtland-rapport'.

Dit rapport is genoemd naar mevrouw Brundtland, voorzitter van deze commissie en toenmalige premier van Noorwegen¹.

Het Brundtland-rapport 'Our Common Future' probeert een antwoord te vinden op een aantal fundamentele problemen op wereldschaal zoals vervuiling, uitputting van de natuurlijke grondstoffen, overbevolking, armoede en ongelijkheid.

In dit rapport wordt voor het eerst het begrip duurzame ontwikkeling geïntroduceerd. Deze definitie wordt nu algemeen toegepast:

'Duurzame ontwikkeling is een ontwikkelingsmodel dat voorziet in de behoeften van de huidige generaties, zonder de mogelijkheden van toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien aan te tasten'.

Duurzame ontwikkeling betreft dus een uitgebalanceerde relatie tussen economie en ecologie met aandacht voor de sociale en culturele effecten van de economische groei. Het betekent niet dat economische groei en welvaartsverhoging uit den boze zijn.

- **1992 - Rio Conferentie - de Verklaring van Rio en Agenda 21**

In 1992 vindt te Rio de Janeiro de VN Wereldtop (Earth Summit) plaats over milieu en ontwikkeling. Twee weken lang praten vertegenwoordigers van 182 staten over duurzame ontwikkeling. Deze bijeenkomst leidde tot de 'Verklaring van Rio' en het 'Actieplan 21' of 'Agenda 21'. De bundel telt ruim 700 pagina's². De top in Rio zorgde ervoor dat het begrip duurzame ontwikkeling voorgoed gelanceerd werd.

De Verklaring van Rio somt de 27 principes van duurzame ontwikkeling op. Deze verklaring maakt duidelijk dat economische vooruitgang op lange termijn onverbreekelijk verbonden is met de bescherming van het leefmilieu. De bescherming is bovendien een mondiale verantwoordelijkheid.

Actieplan 21 of Agenda 21 is de praktische vertaling van deze 27 principes. In deze agenda worden de prioriteiten, doelstellingen en de daaraan gekoppelde activiteiten, verwachte kosten en verantwoordelijkheden vastgelegd. Het is een werkprogramma voor de internationale gemeenschap.

---

¹ Mevrouw Gro Harlem Brundtland werd in juli 1998, voor een periode van 5 jaar, benoemd tot directeur-generaal bij de Wereldgezondheidsorganisatie.

² Zie www.duurzaamtoerisme.be (website van het Infopunt Duurzaam Toerisme): domein duurzaam toerisme: brondocument 'Agenda 21 & het Brundtland rapport – basisdocumenten'. Dit brondocument is een link naar de nederlandse vertaling van het rapport dat in 1993 gemaakt werd door de Nederlandse Ministeries VROM (volkshuisvesting, ruimtelijke ordening en milieubeheer) en Buitenlandse Zaken.

De voornaamste doelstellingen van Agenda 21 zijn: "de bevrediging van de fundamentele behoeften van de mens, de verbetering van de levensstandaard voor iedereen, een betere bescherming en een beter beheer van de ecosystemen, meer veiligheid en welvaart in de toekomst."

De 182 deelnemende staten ondertekenden het verdrag en verbonden zich ertoe elk een nationaal beleid voor duurzame ontwikkeling uit te stippelen. Het Belgisch parlement ratificeerde de verdragen en een federaal plan inzake duurzame ontwikkeling 2000-2004 werd opgesteld. Dit plan werd goedgekeurd door de federale regering op 20 juli 2000¹.

Op internationaal vlak volgden na de top in Rio nog drie belangrijke overlegmomenten in respectievelijk 1997, 1999 en 2002. Deze overlegmomenten worden de Rio+5, Rio+7 en Rio+10 conferentie genoemd omdat ze vijf, zeven of tien jaar na de ingrijpende top van 1992 plaatsvinden. De Rio+10 conferentie of 'The World Summit on Sustainable Development' vond vorig jaar plaats in Johannesburg. In deze conferentie wordt, zoals ook in 1999, de relatie met toerisme gelegd. De Chairmans paper vermeldt dat er een meer leefbaar toerisme moet ontwikkeld worden dat bijdraagt tot meer welstand onder de inheemse bevolking en tot behoud van haar culturele en ecologische integriteit².

2. De duurzaamheidsdriehoek

Uit de discussies die op internationaal en nationaal niveau gehouden worden, leiden we af dat duurzame ontwikkeling, in zijn huidige vorm, feitelijk een aantal afspraken, initiatieven, maatregelen en partnerships omvat op het vlak van de noord-zuid problematiek, armoede- en hongerbestrijding, gelijke kansen, milieu, economische groei, onderwijs, gezondheidszorg, ruimtelijke ordening, behoud en beheer van natuurlijke bronnen, consumptiepatronen, vervuiling, gebruik van alternatieve energiebronnen, bescherming van de biologische diversiteit, enz.

Het begrip duurzame ontwikkeling is een vlag die vele ladingen dekt en de invulling van het begrip is zeer ruim. Niettemin zoekt duurzame ontwikkeling naar oplossingen voor diverse maatschappelijke problemen en houdt ze rekening met de belangen van zowel mens, economie als milieu, de zogenaamde 'kapitaalvoorraden'³. In de Engelse terminologie gebruiken we de begrippen: people, profit, planet.

De samenhang tussen deze drie peilers wordt voorgesteld in een conceptueel model dat we de duurzaamheidsdriehoek noemen. Volgens dit model wordt de maatschappij ingedeeld in drie grote groepen 'kapitaalvoorraden' of 'dimensies':

- menselijke dimensie: elementen met betrekking tot gezondheid, kennis, opleiding, cultuur, enz.;
- milieudimensie: natuurlijke rijkdommen, milieukwaliteit, biologische diversiteit, enz.;
- economische dimensie: machines, gebouwen, financiële middelen, enz.

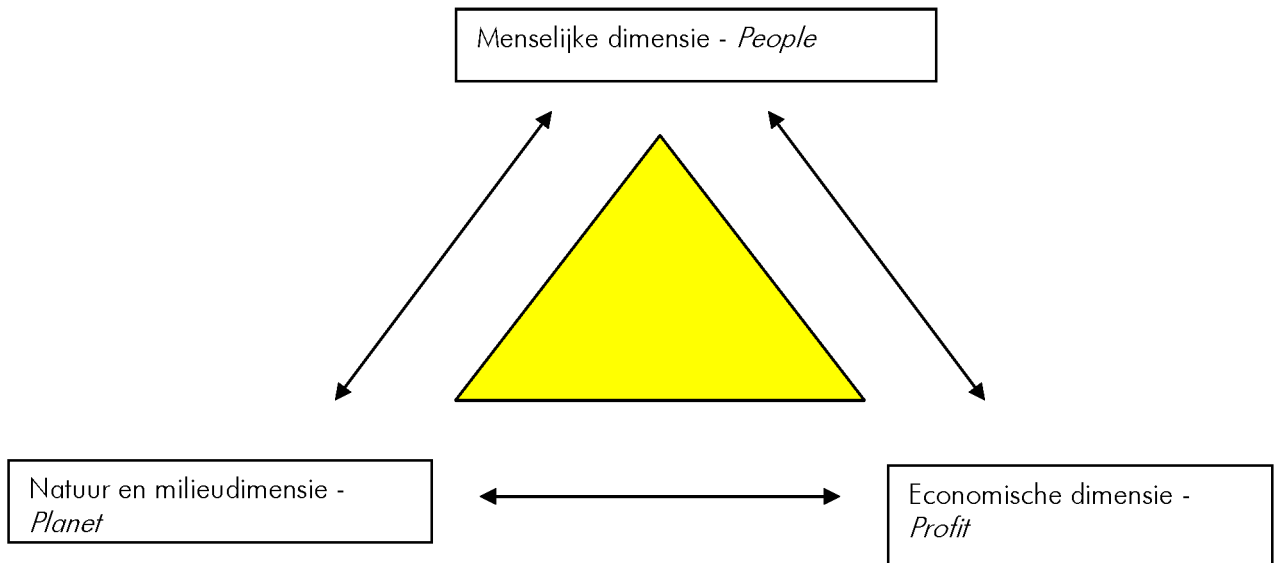
¹ Zie www.duurzaamtoerisme.be domein duurzaam toerisme: brondocument 'duurzame ontwikkeling en duurzaam toerisme volgens 'Billy-Globe'.

² Bron: www.billy-globe.be (thema: Johannesburg, rubriek the Chairmans Paper)

³ BERNHEIM T. en DRESSLAERS P., "Het driehoeksmodel", interne nota van de Task Force voor duurzame ontwikkeling: Federaal Planbureau.

Figuur 1
De duurzaamheidsdriehoek

Samen vertegenwoordigen deze drie dimensies de rijkdom en het ontwikkelingspotentieel van de maatschappij. Ze zijn onderling met elkaar verbonden in die mate dat iedere verandering in één ervan gevolgen zal hebben op de andere dimensies.

Duurzame ontwikkeling streeft fundamenteel naar een evenwicht in het beheer van de drie dimensies en dit zowel op het lokale, het nationale als het internationale niveau.

Het begrip duurzame ontwikkeling wordt gehanteerd in diverse sectoren van de economie. Het is logisch dat ook in de toeristische sector het begrip duurzame ontwikkeling geïntroduceerd werd. De toeristische sector is immers de sector bij uitstek met gevolgen voor mens, cultuur, economie en milieu in de gastregio's. We analyseren dit begrip duurzaam toerisme verder in hoofdstuk 2.

HOOFDSTUK 2: DUURZAAM TOERISME

De internationale instellingen op toeristisch vlak zoals de World Tourism Organization (WTO), United Nations (UN), World Travel & Tourism Council (WTTC) en andere organisaties werken hard om de principes van duurzame ontwikkeling ook op toeristisch vlak te integreren. Internationale conferenties worden georganiseerd, rapporten worden gepubliceerd, statements en verklaringen worden afgelegd¹.

Enkele belangrijke internationale verwezenlijkingen:

- in 1995: het charter voor duurzaam toerisme (WTO wereldcongres in Lanzarote);
- in 1996: Agenda 21 voor de toeristische industrie (WTO, WTTC, Earth Council);
- in 2002: Jaar van het ecotoerisme (WTO, UNEP - de conferentie van Quebec)².

In de wetenschappelijke literatuur duikt het begrip duurzaam toerisme op vanaf de jaren '90. De informatiestroom die op gang komt is vrij omvangrijk en het is niet altijd eenvoudig om greep te krijgen op het begrip. Er zijn hiervoor diverse redenen.

Meerdere gelijkaardige begrippen zoals duurzaam toerisme, ecotoerisme, natuurtoerisme, groen toerisme, enz. worden door elkaar gebruikt³.

Het scala onderwerpen dat aan bod komt is groot; men behandelt bijvoorbeeld thema's als cultuurtoerisme, ruraal toerisme, ruimtelijke ordening, enz. binnen de context van duurzaam toerisme maar het is niet altijd duidelijk waarom dit zo is. Bovendien zijn deze vormen van toerisme op zich niet noodzakelijk duurzaam.

De aangehaalde voorbeelden zijn vaak sociaal geïnspireerde voorbeeldprojecten uit ontwikkelingslanden terwijl het aantal binnenlandse voorbeeldprojecten of meer algemeen, voorbeeldprojecten uit de westerse landen, beperkt zijn.

Het lijkt bovendien alsof duurzaam toerisme zich enkel afspeelt op het vlak van 'uitgaand toerisme' en niet op het binnenlands toeristisch product.

Niet in het minst geven de verschillende spelers in de markt, of met andere woorden de actoren of 'stakeholders', soms een verschillende invulling aan het begrip.

Over enkele zaken is men het wel grondig eens: over de oorzaken en de noodzaak om te evolueren naar een duurzame vorm van toerisme en over het feit dat duurzaam toerisme, net zoals het basisbegrip duurzame ontwikkeling, een economische component, een milieucomponent en een sociale component omvat.

Dit thema en vooral de concretisering van het begrip voor de verschillende actoren in de markt, wordt verder behandeld in de deelrubrieken van dit hoofdstuk.

---

¹ Zie www.duurzaamtoerisme.be domein duurzaam toerisme: brondocument 'historiek van duurzaam toerisme' met als bijlage het charter van Lanzarote, Agenda 21 voor toerisme, statements en verklaringen van WTO met betrekking tot duurzaam toerisme.

² Zie www.duurzaamtoerisme.be domein beleid, strategie, steun: subdomein 'jaar van het ecotoerisme'.

³ Het onderscheid in de termen zal aan bod komen in een afzonderlijke nota van het Infopunt Duurzaam Toerisme (verschijnt in 2003. Deze nota zal eveneens op de website www.duurzaamtoerisme.be terug te vinden zijn).

1. De basisfactor die aan de grondslag ligt van duurzaam toerisme en definiëring van het begrip

Toerisme en recreatie zijn gebaseerd op een aantrekkelijke bestemming.

De ingrediënten die het basiskapitaal van een aantrekkelijke bestemming uitmaken zijn een zo ongerept mogelijke en aantrekkelijke natuur, een mooi landschap, waardevol cultureel erfgoed, een gastvrije bevolking, lokale gastronomie en kwaliteitsvolle dienstverlening van de toeristische sector. De kwaliteit van het toeristisch product en de toeristische bestemming zijn dus in hoge mate bepaald door de natuurlijke, culturele en sociale omgeving.

Het zijn echter precies deze elementen die ook het meest kwetsbaar zijn. De toegenomen economische groei zorgt voor een toenemend reisverkeer. Het toerisme kende in de laatste 40 jaar een exponentiële groei. De statistieken tonen op wereldniveau een groei van het aantal reizigers van 25 miljoen in 1950 tot 715 miljoen in 2002¹ en de verwachting is dat dit aantal nog zal groeien. Dit heeft als gevolg dat we soms tot situaties komen dat teveel mensen op dezelfde plaats, op hetzelfde tijdstip, hetzelfde product consumeren in dezelfde omstandigheden.

In tegenstelling tot vele andere sectoren wordt het toeristisch product 'geconsumeerd' op de plaats van de 'productie' met als gevolg dat de toerist op datzelfde ogenblik geconfronteerd wordt met de eventuele negatieve gevolgen van zijn eigen consumptie. Voorbeelden hiervan zijn zwerfvuil, de visuele onaantrekkelijkheid van hoogbouw, vandalisme, het ontbreken van gastvrijheid, het verlies van de identiteit van de gastgemeenschap, prostitutie, vervlakking van de gastronomie, onvriendelijke dienstverlening, verkeerschaos, een grote afvalproductie, torenhoog water- en energieverbruik, enz.

Natuur, cultuur en het menselijk kapitaal kunnen dus een reeks negatieve gevolgen ondervinden van het toerisme. Precies het 'unieke' van de toeristische bestemming, de basistroef bij uitstek, gaat dan verloren en de toeristische bestemming verliest zijn aantrekkingskracht. Men komt opnieuw in een negatieve ontwikkeling terecht met gevolgen voor de bevolking, de sector, de toerist en de omgeving.

Rekening houdend met de basisgedachte van duurzame ontwikkeling, dit wil zeggen dat economische groei niet afgeremd mag worden of dat welvaartsverhoging (bijvoorbeeld onder de vorm van toegenomen vakantieparticipatie) wel degelijk nog mogelijk is, moet gezocht worden naar een vorm van toeristische ontwikkeling die:

- sociaal en cultureel verantwoord is;
- in natuurlijk opzicht verdraagzaam is;
- economisch rendabel is;
- kwalitatief hoogwaardige producten oplevert die de bezoeker tevreden stellen;
- een vorm van toerisme oplevert die wel de gewenste effecten teweegbrengt maar niet de ongewenste.

---

¹ Bron: World Tourism Organization (WTO): cf. 715 miljoen reizigers in 2002: alle reismotieven (alle reismotieven, recreatie, zaken, enz.).

Duurzaam toerisme willen we daarom definiëren als een vorm van toeristische ontwikkeling die de eigen bestaansvoorwaarden niet aantast zodat ook toekomstige generaties bewoners en gasten van de bestemmingen kunnen genieten. Het is een vorm van toerisme die zowel mens, milieu als de lokale cultuur van de gastregio respecteert en die een globaal evenwicht brengt in deze drie dimensies. Het resulteert in een kwaliteitsverbetering waar alle betrokken partijen baat bij hebben en is economisch rendabel.

We beklemtonen hierbij dat deze vorm van toeristische ontwikkeling mogelijk is in alle vormen van toerisme, dus zowel in de recreatieve sfeer als in het zakentoeerisme, zowel wat verblijftoeerisme als wat dagtoerisme betreft.

Het realiseren van een duurzame toeristische ontwikkeling is een taak van alle betrokken partijen die deel uitmaken van het toeristisch gebeuren, dit wil zeggen de toeristen, de sector, de toeristische overheid, de media, internationale organisaties,....

De reden waarom men achter een duurzame toeristische ontwikkeling staat zal verschillen omdat men verschillende uitgangspunten kan innemen, bijvoorbeeld de waarde die men hecht aan de sociale component, aan de winst die het voor het bedrijf oplevert, de wil om een groter publiek te bereiken, om de toeristische sector zo goed mogelijke perspectieven te bieden, om de werkgelegenheid te behouden, om het toeristisch potentieel te beschermen, enz.

Volledigheidshalve vermelden we dat toerisme zeker niet alleen negatieve gevolgen heeft, het heeft ook een hele reeks positieve effecten. Het is voor elke gastregio bijzonder belangrijk om deze zaken naast elkaar af te wegen.

Dit afwegen van de positieve en negatieve gevolgen is des te belangrijker in landen met een laag welvaartsniveau. Een algemene vuistregel is dat de negatieve impact op economisch, sociaal en cultureel vlak groter is in de meest kwetsbare gebieden, in de gebieden waar het verschil tussen arm en rijk zich het meest laat voelen.

Voor een overzicht van de positieve en negatieve gevolgen van het toerisme verwijzen we naar een bijzonder document in de kennisdatabank van het Infopunt Duurzaam Toerisme: www.duurzaamtoerisme.be¹.

2. De actoren die betrokken zijn bij duurzaam toerisme

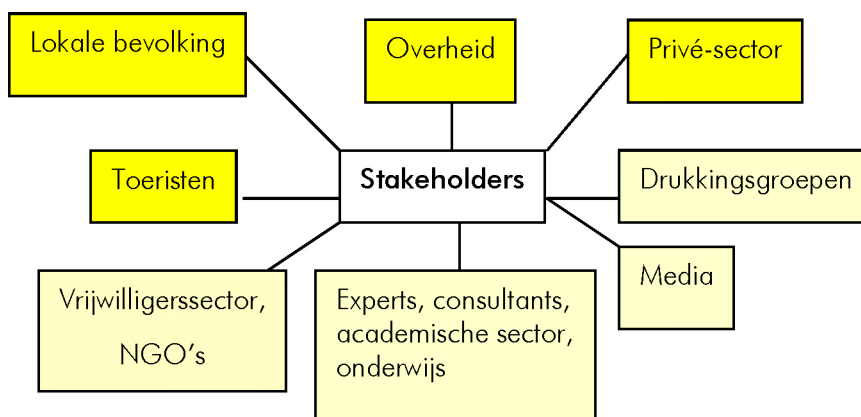
We hebben reeds verschillende malen de begrippen 'actoren' en 'stakeholders' gebruikt. We verstaan hieronder personen of groepen van personen, belanghebbenden die betrokken zijn bij een onderneming, een organisatie, een project, een gebeuren. In deze context zijn het dus de belanghebbenden die betrokken zijn bij het toeristisch proces.

In relatie tot duurzaam toerisme onderscheiden we volgende groepen van actoren:

---

¹ Zie www.duurzaamtoerisme.be: domein impact en indicatoren: brondocument 'impact van toerisme' - WES Onderzoek & Advies.

Figuur 2
De actoren van duurzaam toerisme

Alle actoren hebben een taak te vervullen om duurzaam toerisme de nodige stuwkracht te geven omdat elk van hen baat heeft bij het behoud van een aantrekkelijke en milieuvriendelijke toeristische omgeving.

De manier waarop zij dit proces de nodige dynamiek kunnen geven, hangt af van hun eigen doelstellingen en visie op het gebeuren, van hun eigendomsstructuur, van hun financiële middelen en van hun invloed.

De range van activiteiten waarmee men ingrijpt in het duurzaam toeristisch proces varieert van strategiebepaling tot objectieve berichtgeving, van financiering van pilootprojecten tot effectieve productontwikkeling, van het geven van technische bijstand en consultancy tot de opmaak van effectieve richtlijnen, het naleven van gedragscodes en kennispreiding¹.

De lokale bevolking, de toeristen, de toeristische overheid en de privé-sector noemen we sleutelactoren. In de analyse die zal volgen wordt het duurzaam toeristisch proces in functie van deze sleutelgroepen nader bekeken.

3. De duurzaamheidsdriehoek toegepast op de toeristische sector

Uit het voorgaande onthouden we twee zaken:

- ten eerste: duurzaam toerisme houdt, net als het begrip duurzame ontwikkeling, rekening met een milieucomponent, een economische component en een socio-culturele component;

¹ Voor een meer uitgebreide beschrijving van de taken van de diverse actoren verwijzen we naar een document in de kennisdatabank van het Infopunt Duurzaam Toerisme: domein 'duurzaam toerisme: brondocument 'actoren betrokken bij duurzaam toerisme' van WES Onderzoek & Advies.

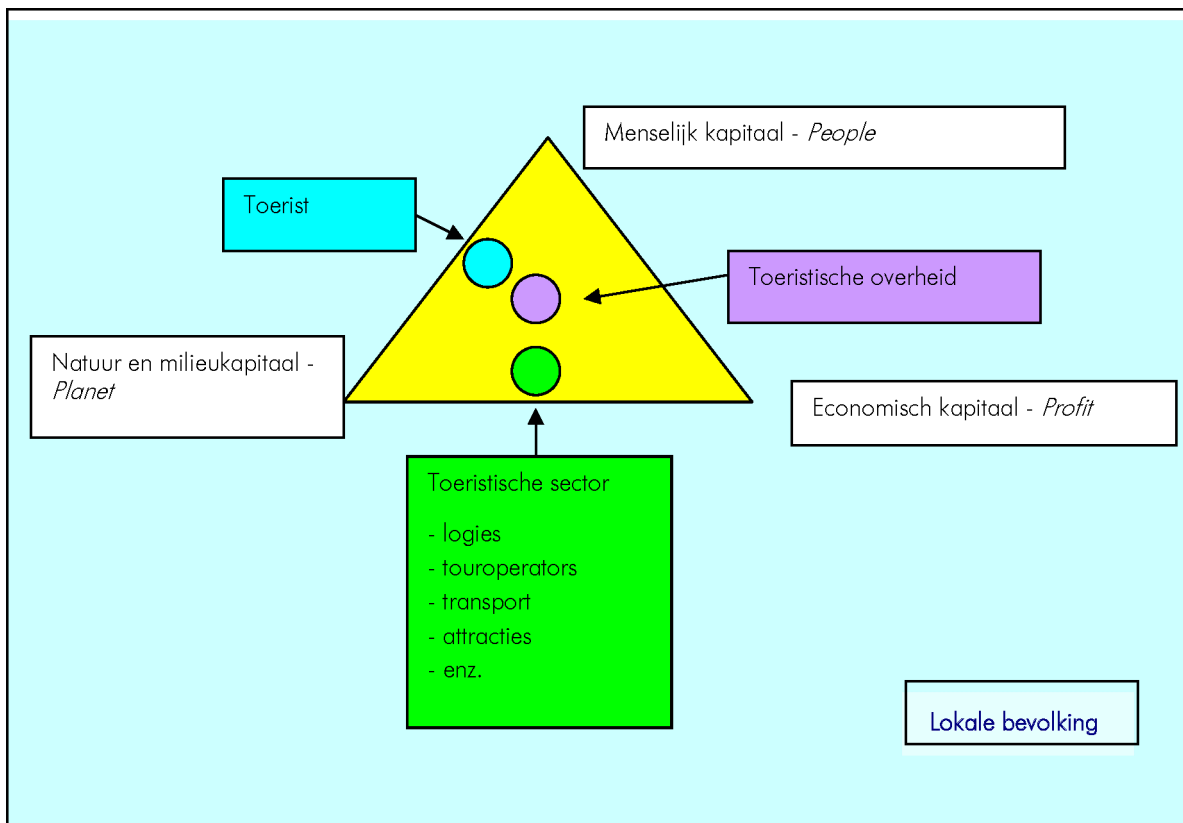
- ten tweede: de sleutelactoren: de toeristen, de sector, de overheid als de lokale bevolking hebben belangrijke taken en verantwoordelijkheden in het proces van duurzame ontwikkeling.

Belangrijk is nu de vaststelling dat naargelang het type actor en de plaats die hij inneemt in de maatschappelijke context, een positie gekozen wordt in de zogenaamde duurzaamheidsdriehoek¹.

Op basis van wat we menen te herkennen in praktijk, willen we dit als volgt illustreren:

Figuur 3

De duurzaamheidsdriehoek in relatie tot duurzaam toerisme

Deze voorstellingstechniek waarin we de actoren een plaats geven in de driehoek, is zeer rudimentair en zal verschillen in de individuele gevallen maar illustreert onze persoonlijke visie dat:

- toeristen bij het toepassen van duurzaam toerisme meer aandacht geven aan de omgang met de lokale bevolking en respectvol omgaan met natuur, milieu en omgeving;

¹ Vrij vertaald naar VAN DER DUIM R., "Duurzaam toerisme als innovatieproces", blz. 137 en volgende. Artikel uit: LENGKEEK & BOOMARS L., "Producten van verbeelding", 2001, Universiteit Wageningen.

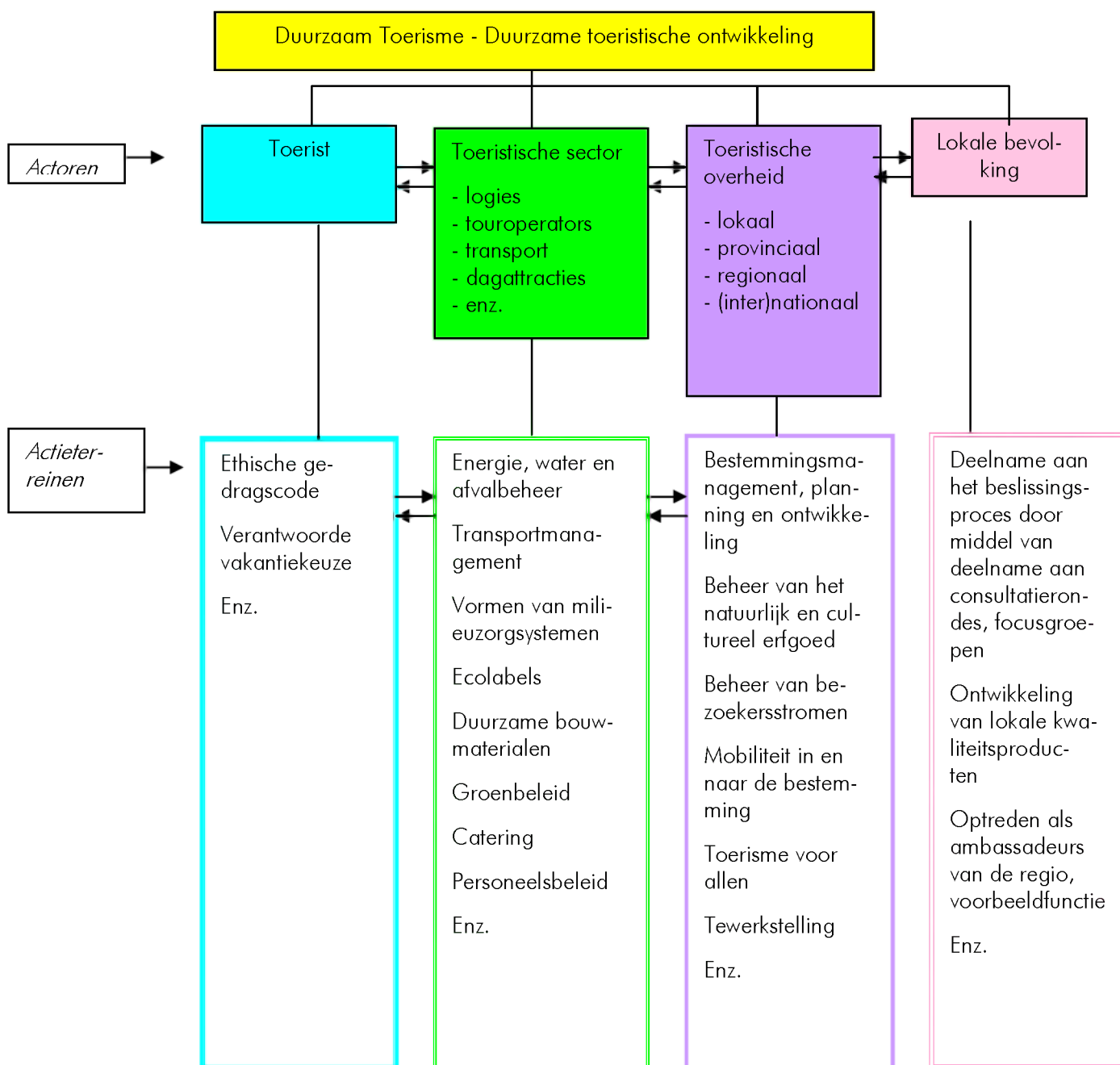
- de toeristische sector vooral investeert in haar economisch kapitaal en hiermee vooral milieutechnische verbeteringen realiseert, wat niet wil zeggen dat er geen aandacht is voor haar menselijk kapitaal (bijvoorbeeld haar personeel);
- de toeristische overheid een zeer belangrijke en centrale taak heeft in het toeristisch management van de bestemming en in de toeristische producten die zij in dit verband ontwikkelt en dat zij in evenredige mate rekening moet houden met de natuur, met de bevolking en met het economisch belang dat het toerisme teweegbrengt in het gebied waarvoor zij verantwoordelijk is. Daarom staat de toeristische overheid centraal ingetekend op de figuur. In tegenstelling tot de positiebepaling van de toerist en de toeristische sector die we menen af te leiden uit de praktijk, is voor de positiebepaling van de toeristische overheid uitgegaan van een theoretisch uitgangspunt: namelijk haar verantwoordelijkheid om haar van middelen evenwichtig te verdelen over alle domeinen;
- de lokale bevolking de globale maatschappelijke context vormt voor wie duurzaam toerisme op lange termijn noodzakelijk is. Op haar concrete taken komen we later terug. Deze zijn genuanceerder en laten zich moeilijker vatten in de duurzaamheidsdriehoek.

In principe en op lange termijn wanneer aan alle voorwaarden inzake duurzaam toeristisch gedrag voldaan is, zou de positie van alle actoren gelijk moeten zijn en zich pal in het centrum bevinden. De realiteit verschilt echter van de theorie. We beklemtonen daarom dat deze voorstellingswijze een eigen interpretatie is die gevoed is door wat we in praktijk waarnemen.

4. De deelrubrieken van duurzaam toerisme

Vertrekkend vanuit de principes van de duurzaamheidsdriehoek en de hieraan gekoppelde actieterreinen waarop de actoren kunnen inspelen, krijgt de discussie over duurzaam toerisme meer vorm. De thema's die vallen onder de grote paraplu 'duurzaam toerisme' of 'duurzame toeristische ontwikkeling' kunnen in feite gestructureerd worden in deelrubrieken. Een niet-limitatieve lijst van actieterreinen is als volgt:

Figuur 4
De actieterreinen van de actoren binnen duurzaam toerisme

De vermelde aandachtspunten zijn niet exclusief binnen elk van deze groepen te situeren. Interactie en wederzijdse beïnvloeding tussen de partijen komt dikwijls voor, de kruisbestuiving werkt in alle richtingen..

Een eerste voorbeeld is enerzijds deze waar de toeristische sector (logies, touroperators, transport, enz.) de reizigers leidt naar ethisch verantwoord reisgedrag en een gedragscode voorstelt (via brochure, via leaflet, ...), anderzijds kunnen reizigers in hun vraag naar ecologisch verantwoorde toeristische producten de sector stimuleren om dit soort producten ook effectief op de markt te brengen. Een tweede voorbeeld is deze met betrekking tot ecolabels. Dit is zowel een aandachtspunt voor de sector als voor de overheid. Als derde voorbeeld kunnen we de promotie van een duurzame toeristische bestemming aanhalen. Dit is in eerste instantie de taak voor de overheid maar ook de private sector dient in haar promotie het duurzaamheidsaspect van de regio te integreren.

We behandelen nu het thema duurzaam toerisme verder in hoofde van de consument, de sector, de overheid en de lokale bevolking.

5. De duurzame reiziger

Duurzame reizigers zijn personen die bij de samenstelling van het reispakket, dit wil zeggen logies, transport en activiteiten, rekening houden met de peilers van duurzame ontwikkeling en die een respectvol gedrag vertonen tegenover de natuur, de cultuur, de bevolking en de bestemming. Zich respectvol gedragen dient zowel te gebeuren naar aanleiding van een vakantiereis als een zakenreis of congressen, in geval van verblijftoerisme als bij dagrecreatie.

Het stereotiepe beeld dat men heeft van een duurzame reiziger is dikwijls dat van de 'backpacker', de rugzaktoerist. Dit beeld is niet correct en is onvolledig. Duurzaam reisgedrag heeft in wezen niets te maken met de reisvorm (individueel versus groepsreis), met de reisorganisatie (zelf georganiseerd versus reisbemiddeling), met het soort logies, met het type transportmiddel of zelfs met de bestemming. De voorwaarde is dat men bewuste keuzes maakt rekening houdend met de vermelde principes van duurzaamheid. Deze bewuste keuzes moeten in elk geval doorgetrokken worden in de aard van de activiteiten in de bestemming.

Zich respectvol gedragen tegenover mens, cultuur en milieu betekent onder meer het volgen van een ethische gedragscode, gebruikmaken van voorzieningen waarvan men weet dat de inkomsten vooral de lokale bevolking ten goede komen, rekening houden met lokale gebruiken, zijn kledij aanpassen waar nodig, geen verboden souvenirs kopen. Als duurzame reiziger dient men ook een eerlijke prijs te betalen voor de geboden dienstverlening. Men kan bijvoorbeeld ook touroperators inspireren om duurzame producten op te nemen in hun productaanbod.

Een duurzame reiziger is er zich van bewust dat zijn reisgedrag implicaties heeft in het land van bestemming. De sociale implicaties van een reis zijn des te belangrijker in die gebieden waar de cultuur sterk van de westerse verschilt.

6. De toeristische sector

De toeristische sector is een zeer heterogene sector. De sector bestaat uit logiesondernemingen, touroperators, transportmaatschappijen, attractiepunten, evenementenorganisaties, dienstverlenende bedrijven, Reca-bedrijven, enz. Het gaat, met uitzondering van de transportsector, voornamelijk om privaat initiatief.

Samen bieden zij de consument het 'toeristisch product' aan. Dit toeristisch product bestaat fundamenteel uit drie samenstellende delen namelijk het vervoer, het logies en de activiteiten.

Deze drie elementen bestaan in vele variaties. Het vervoer varieert van fiets tot vliegtuig, bij het verblijf loopt de vraag uiteen van trekkerstent tot vijfsterrenhotel en de vraag naar activiteiten varieert van zonnen en zwemmen tot een avonturentreктоcht of van bezoek aan een attractiepark tot museumbezoek.

Dit toeristisch product wordt zowel gemaakt voor een binnenlandse bestemming als voor het buitenland en kan zowel aangeboden worden als daguitstap als in het kader van een langdurig verblijf.

In de laatste jaren is er verhoogde informatie en negatieve publiciteit rond de vervuilende impact en de sociale en culturele impact in de bestemmingsregio's. Deze kritiek betreft voornamelijk het uitgaand toerisme en wordt nog scherper wanneer het long-haul bestemmingen betreft.

Als gevolg hiervan leggen een aantal ondernemingen in de toeristische sector een groter milieubewustzijn aan de dag, proberen ze de negatieve impact op de natuur en de omgeving te verminderen en tezelfdetijd de socio-culturele effecten te verbeteren. De sector is hiervoor gedeeltelijk zelf vragende partij, maar wordt ook een stuk gedwongen doordat de klant zich bewuster wordt van deze problemen en zijn stem laat horen.

De maatschappelijke druk wordt dus groter met als gevolg dat de sector zich verder zal moeten aanpassen. Zij zal dit moeten doen binnen de marges van het technisch en economisch haalbare.

In de praktijk merkt men dat de verschillende partijen in de toeristische sector (logies, touroperators, enz.) het begrip duurzaam toerisme een eigen invulling geven. Dit is ook logisch vermits ze elk in een ander segment van het toeristisch product werken. Maar vertrekend vanuit de duurzaamheidsdriehoek toegepast op de toeristische sector, zien we in praktijk dat in bijna alle gevallen de klemtoon van de acties in het kader van duurzaamheid ligt op het economisch kapitaal met positieve gevolgen voor natuur en milieu (zie paragraaf 2 in dit hoofdstuk).

We bespreken in dit rapport de vier grootste groepen van actoren die behoren tot de toeristische sector: namelijk de logiessector, de touroperatorsector, de transportsector en als voorbeeld van de dagrecreatieve sector, de dagattracties.

6.1. Duurzaam logies

Er bestaat op dit ogenblik geen sluitende definitie die met honderd procent zekerheid kan definiëren wat 'duurzaam logies' betekent noch vanaf welke ondergrens men kan spreken van 'duurzame accommodatie'.

Uit de praktijkvoorbeelden blijkt dat duurzaam ondernemerschap mogelijk is in alle logiesvormen, in elke omgeving en binnen elke grootteklasse van accommodatie. Het is zowel toepasselijk voor jeugdherbergen, campings, vakantieparken, vakantiewoningen als voor hotels. Het kan zowel in een stedelijke omgeving als in een plattelandsomgeving. Het kan zowel in een hotel met tien kamers als in een vakantiepark met driehonderd woningen.

Ook de inspanningen om het logies een duurzaam karakter te geven zijn zeer verscheiden, gaande van simpele toepassingen van het gezond verstand tot de introductie van een volledig milieuzorgsysteem (ISO 14001). Soms worden de resultaten van de inspanningen bevestigd door een ecolabel.

Grosso modo kunnen de acties die het logies een duurzaam karakter geven gecatalogeerd worden in een zevental rubrieken. Schematisch kunnen we dit als volgt indelen:

Acties die gericht zijn op	Heeft te maken met
<ul style="list-style-type: none"> ▪ De ecologische kwaliteit van de gebouwen 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Bouwconstructie ▪ Integratie van de woning in de omgeving ▪ Gebruik van duurzame bouwmaterialen ▪ Enz.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Het efficiënte beheer van energiebronnen, water en afval 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Energiebesparing ▪ Besparing op het watergebruik ▪ Afvalpreventie, recyclage, selectief afvalbeheer ▪ Enz.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Het onderhoud van de logieseenheid 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Gebruik van milieuvriendelijke onderhoudsproducten ▪ Dosering van onderhoudsproducten ▪ Gebruik van het grijswatercircuit ▪ Enz.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ De relatie met de omgeving, de natuur, fauna en flora 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Groenplan en groenbeleid ▪ Type beplanting ▪ Zorgen voor nest- en broedgelegenheid, fauna in het algemeen ▪ Compostering, onkruidbestrijding, enz. ▪ Betrekken van de onmiddellijke natuurlijke omgeving bijvoorbeeld door middel van natuureducatie, geleide wandelingen, aanleg van een wandelpad, enz. ▪ Enz.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ De mobiliteit naar, op en rond het domein 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Toegankelijkheid van de accommodatie door middel van openbaar vervoer ▪ Afremmen van het autogebruik op het domein en stimuleren van milieuvriendelijke verplaatsingsmogelijkheden op het terrein ▪ Ontdekken van de omgeving door middel van fiets of ander milieuvriendelijk transportmiddel ▪ Investeren in fiets- en wandelvoorzieningen ▪ Enz.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Cateringfaciliteiten 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Het gebruik van streekgebonden en bioproducten ▪ Beperken van wegwerpverpakkingen, plastic verpakkingen, groter gebruik van bulkgoederen ▪ Enz.

Acties die gericht zijn op	Heeft te maken met
<ul style="list-style-type: none"> ▪ De relatie en de communicatie met het personeel, de klant, de toeleveranciers, de overheid en derden 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Interne vorming van het personeel ▪ Diversiteit van het personeel ▪ Betrokkenheid van het personeel bij het beleid ▪ Informeren van de klant op informele of formele wijze ▪ Toegankelijkheid voor iedere gebruiker ▪ Organisatie van themaweekends of andere vormen van arrangementen die ondermeer een seizoensverlenging mogelijk maken of herhaalbezoek stimuleren ▪ Selectie van toeleveranciers en ook hen stimuleren in de richting van duurzaam ondernemen ▪ Mogelijke sponsering van een duurzaam project ▪ Enz.

Deze tabel geeft enkel de grote lijnen aan. Een meer gedetailleerde lijst met praktische tips is bij wijze van voorbeeld opgenomen in de kennisdatabank¹.

Duurzaam logies betekent helemaal niet dat er compromissen gemaakt worden ten koste van kwaliteit of uiterlijk aspect van de accommodatie. Het is ook niet de bedoeling om te streven naar een uitsluitend perfecte 'groene' accommodatie.

Duurzaam logies is daarentegen wel een vorm van kwaliteit die verder gaat dan de materiële aspecten zoals bijvoorbeeld een proper behang, een televisie op de kamer, saunavoorziening, enz. Het is een kwaliteitsaspect dat omgevingsvriendelijk is en extra voordelen oplevert voor natuur en milieu, het personeel, de gebruiker en de bestemming.

Evolueren naar duurzaam logies betekent voor de ondernemer dat hij de zaak uit energieoogpunt efficiënt(er) zal moeten beheren en zijn product/zijn logies ook beter zal moeten communiceren aan de klant wil deze klant een respectvol gedrag vertonen wanneer hij gebruikt maakt van dit logies.

Efficiënter energiebeheer is een noodzakelijk instrument om te evolveren naar een duurzame logiesvorm. De bonus die de logieshouder hier bovenop krijgt is het economische voordeel dat een efficiënter energie- en afvalbeheer sowieso met zich meebrengt.

Beter communiceren van de gemaakte en geplande inspanningen zorgt ervoor dat de klant weet waarmee de logieshouder bezig is. Het leidt tot een natuurlijke selectie van de doelgroep die men wenst te bereiken, vaak met een hoger tevredenheidsniveau en herhaalbezoek tot gevolg.

Tenslotte moet de logieshouder het de klant zo gemakkelijk mogelijk maken. Vergeten we niet dat de klant met vakantie is! Hij zal zich ook niet automatisch gedragen naar datgene dat de logieshouder beoogt. Het initiatief ligt voornamelijk in het kamp van de logieshouder om de klant én de gewenste kwaliteit te bieden én een besparing te realiseren met positieve effecten voor het milieu tot gevolg.

¹ Zie www.duurzaamtoerisme.be: domein thema's en voorbeelden: brondocument 'tips voor de logieshouder' - WES Onderzoek & Advies.

6.2. Duurzame touroperators

De taak van een touroperator bestaat erin om de elementen vervoer, logies en activiteiten samen te voegen tot een product, of met andere woorden tot een pakket. Soms bestaat het aangeboden reispakket uit deze drie delen, in andere gevallen bestaat het uit een of twee delen (bijvoorbeeld enkel logies, bijvoorbeeld transport gecombineerd met logies).

In de discussie rond duurzaam toerisme worden touroperators als belangrijke actoren aanzien omdat zij hetzij een remmende hetzij een stimulerende partner kunnen zijn inzake duurzame ontwikkeling. Er zijn hiervoor verschillende redenen.

Touroperators hebben een grote impact op een toeristische bestemming omdat zij het vakantiegedrag modelleren en de lijnen uitzetten waar een groot deel van de vakantiegangers wel of niet naartoe gaan, wanneer en welke activiteiten zij er zullen uitvoeren.

Er is echter niet altijd sprake van een 'long-term commitment' vanwege een touroperator omdat er soms weinig geïnvesteerd wordt in een bestemming waardoor het relatief gemakkelijk wordt om van de ene bestemming naar de andere te switchen wanneer deze bestemming minder aantrekkelijk wordt, wanneer de vraag daalt of wanneer de prijs te hoog wordt voor de markt.

De touroperatormarkt is bovendien prijsgevoelig. Een bedongen prijsvoordeel komt vooral de klant ten goede eerder dan de lokale toeleverancier waardoor de economische voordelen voor de bestemming minder groot zijn en de toeleveranciers minder ruimte hebben om duurzaam kwaliteitsverruimend te zijn.

Toch kunnen touroperators, omwille van hun grootte of omwille van hun bedrijfsfilosofie en engagement, de economische en sociale baten voor de lokale gemeenschap verhogen, de toeleveranciers stimuleren tot een duurzame houding en de culturele eigenheid van de bestemming bewaren.

De positieve of remmende invloed zal des te belangrijker zijn wanneer de principes van duurzame ontwikkeling ook in de 'volume-touroperatormarkt' ingang zullen vinden.

Een touroperator die zichzelf een duurzame touroperator wil noemen zal rekening moeten houden met een aantal criteria. Deze criteria hebben te maken met:

- de keuzes die hij maakt bij de inkoop van de productelementen (transportmiddel, logies, activiteiten) en de bestemming, het ontwikkelen van nieuwe duurzame vakantieformules;
- het interne milieumanagement dat gevoerd wordt door de firma;
- de relatie en de communicatie die hij heeft met het personeel, met de klant en met de omgeving.

Een meer gedetailleerde lijst van initiatieven die de touroperator in dit verband kan ontwikkelen is als volgt¹:

---

¹ De informatie is gedeeltelijk geïnspireerd op volgende bronnen: Tour Operators Initiative - www.Toinitiative.org en TUI-Nederland: www.tui.nl

Acties gericht op	Heeft te maken met
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Selectie van de product-elementen en de bestemming, opmaak nieuwe duurzame vakantieformules 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Inkoop van logies, transport of activiteit die een duurzaam karakter hebben, bijvoorbeeld selectie van hotels met een ecolabel, een transportfirma met een milieuzorgsysteem, het meest adequate vervoermiddel per bestemming selecteren door rekening te houden met hun milieueffecten, activiteiten selecteren met respect voor milieu, mens en cultuur, enz. ▪ Gebruikmaken van checklists om deze inkoopgegevens op systematische en uniforme wijze te registreren ▪ Selectie van bestemmingen die zorg besteden aan milieu, vakantieomgeving en sociaal-culturele aspecten (bijvoorbeeld omgaan met mensenrechten, kindermishandeling, prostitutie, enz.) ▪ Ook hier systematische registratie en gebruik van checklists ▪ Ontwikkeling van eigen duurzame vakantieproducten (bijvoorbeeld wandel- of fietsvakantie) waar een beter contact met mens of natuur mogelijk is (bijvoorbeeld kamers bij particulieren, bij lokale bevolking). Tegemoet komen aan de vraag van de consument naar meer verantwoorde reizen ▪ Termijn waarvoor contracten afgesloten worden verhogen zodat er meer op voorhand gepland kan worden en een betere samenwerking mogelijk is op het vlak van duurzame kwaliteitsverbetering ▪ Enz.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Intern milieumanagement 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De manier waarop men in het eigen bedrijfsgebouw omgaat met waterverbruik, energievoorziening, afvalverwerking ▪ Papierverbruik, brochureverspreiding ▪ Gebruik van milieuvriendelijk kantoomateriaal ▪ Enz.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ De relatie en de communicatie met het personeel, met de klant en met de omgeving 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Vorming van het personeel, hoe de duurzame producten selecteren (zeker voor wat de inkopers van de producten betreft, productverantwoordelijken, reisleiders, vertegenwoordigers in de buitenlandse vestigingen) ▪ Diversiteit van het personeel in de eigen bedrijfsomgeving maar ook in de bestemming, carrière-mogelijkheden voor het lokaal personeel in de buitenlandse bestemmingen ▪ Informatieverstrekking aan de klant (via web, brochure, reisbegeleider, reiskantoor, bijkomende documentatie) zodat deze klant het duurzame product koopt en zijn gedrag in de bestemming aanpast ▪ Toeleveranciers selecteren en stimuleren tot duurzaam gedrag ▪ Steun/sponsoring van lokale, duurzame projecten ▪ Streven naar een eerlijke prijszetting, fair-trade principes

6.3. Duurzaam transport

Toerisme houdt automatisch een verplaatsing in vermits het toeristisch product niet geconsumeerd kan worden op het thuisadres van de consument.

Wanneer men het heeft over duurzame mobiliteit in het algemeen, zoekt men naar oplossingen om de negatieve impact van de transportmiddelen op het milieu te reduceren en naar een oplossing voor de sociale problemen die het verkeer veroorzaken. Tot de ecologische problemen rekenen we onder meer de luchtvervuiling ten gevolge van CO₂-uitstoot, ozonvorming en verzuring veroorzaakt door emissies van verbrandingsmotoren, het gebruik van openbare ruimte door bijvoorbeeld aanleg van autostrades, enz. Tot de sociale problemen behoren onder meer geluidshinder, verkeersopstoppingen, ongevallen, slachtoffers en gezondheidsproblemen ten gevolge van de vervuilende emissies.

Deze factoren komen uiteraard niet allemaal op rekening van het vakantietransport, niettemin vormen ze een onderdeel van de algemene mobiliteitsproblematiek waarvoor de overheid en de private transportsector een oplossing moeten zoeken.

Het is een logische denkpiste om ook de transporteur te motiveren om naar duurzaam toerisme/duurzaam transport toe te werken omdat de reiziger én meer én verder met vakantie gaat.

Deze verplaatsing naar een toeristische bestemming gebeurt nu overwegend met de wagen of met het vliegtuig en in mindere mate met de trein of de touringcar, de meer gemeenschappelijke vervoersmiddelen.

In de discussies rond duurzaam toeristisch transport ligt vooral het transport per vliegtuig in de vuurlinie van kritiek omdat deze transportvorm sterk gerelateerd is aan toerisme en omdat vliegtuigen een schadelijke invloed op milieu en omgeving veroorzaken. De kritiek heeft te maken met zowel het vliegtuig zelf (brandstofverbruik en schadelijke emissies) als met de organisatie van het luchtverkeer (vertragingen, draaiende motoren, enz.).

De vraag naar welk transportmiddel het meest milieuvriendelijk is, is echter niet eenvoudig te beantwoorden. Alles hangt af van tijd, plaats, en omstandigheden. Eenvoudige maar pertinente vragen als 'is de trein vanuit ecologisch oogpunt een beter vervoermiddel dan het vliegtuig' of 'is de bus beter dan de trein' of 'is de wagen beter dan het vliegtuig' of 'is openbaar/gemeenschappelijk vervoer beter dan individueel transport', zijn niet eenduidig te beantwoorden omdat ze samenhangen met de technische uitrusting van het gebruikte transportmiddel, het aantal personen die vervoerd worden, de afstand waarover moet vervoerd worden, de bezetting van het transportmiddel, enz. In praktijk stellen we wel een zekere evolutie vast en merken we dat voor verplaatsingen op korte afstanden, het vliegtuig vervangen kan worden door de gemeenschappelijke transportmiddelen zoals bus en trein.

Her en der zijn cijfers ter beschikking die een vergelijking maken van het energieverbruik per transportmiddel over eenzelfde af te leggen afstand. We menen dat dit belangrijke informatie is voor de reizigers, de transporteurs, de reisorganisator en de beleidsmakers¹. Wellicht is het onmogelijk om het transport volledig groen en duurzaam te maken maar desalniettemin is de vraag groeiend om ook in dit segment van het vakantieproduct een aantal verbeteringen door te voeren.

Deze inspanningen moeten gebeuren zowel wat het transport **naar** de bestemming betreft als wat de **interne mobiliteit** in de bestemming betreft.

De transporteur zal zijn publiek, dit wil zeggen de vakantieganger of recreant, ook moeten sensibiliseren en het hem zo gemakkelijk mogelijk maken om voor dit product te kiezen. Indien de vakantieganger van deze principes overtuigd is zou dit automatisch moeten leiden tot positief duurzaam reisgedrag in het land van herkomst en in de bestemming.

De taak van de overheid zal erin bestaan om de nodige infrastructuur te voorzien om een duurzame mobiliteit mogelijk te maken of om andere alternatieve transportmiddelen toe te laten. We denken hierbij onder meer aan de aanleg van fietspaden, wandelpaden, park & ride, enz.

Volgende lijst is een eerste aanzet van aandachtspunten voor het realiseren van duurzaam transport.

---

¹ Zie onder meer:

A: in de publicatie van de Provincie West-Vlaanderen 'Energiebewust natuurlijk - reisverplaatsingen in de context van duurzame ontwikkeling. Zie ook www.duurzaamtoerisme.be domein 'thema's en voorbeelden' brondocument 'boekbespreking 'Energie bewust natuurlijk - provincie West-Vlaanderen'.

B: http://www.milieucentraal.nl/data/vervoer/domein_vervoer_set.html. De Nederlandse site 'Milieu Centraal' geeft praktische milieutips aan consumenten. De rubriek 'mobiliteit' vermeldt dat men heden bezig is met een onderzoek naar het vakantieverkeer om deze verschillen in kaart te brengen en te kwantificeren (oktober 2003).

Acties die gericht zijn op	Hebben te maken met
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Technische aspecten van het transportmiddel 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Transportmiddelen zo aanpassen dat ze minder schadelijke uitlaatgassen produceren, minder lawaai en geluidstrillingen veroorzaken en zo veilig mogelijk zijn. Dit betekent onder andere gebruikmaken van de nieuwste motoren, 'schone' brandstof, in wagens/bussen gebruik maken van een katalysator, gebruik maken van een dodehoekspiegel zodat ongevallen beperkt worden, enz.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ De organisatie van het transport 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Enz. ▪ Ingeval van publiek transport, uurroosters en frequentie zo aanpassen opdat de bestemming, logies, attractie, enz. zo gemakkelijk mogelijk bereikbaar zouden zijn ▪ De activiteiten dermate organiseren zodat er voldoende capaciteit is (bijvoorbeeld op luchthavens moeten wachttijden bij het landen en opstijgen beperkt of vermeden worden) ▪ Vermijden dat ingeval van wachttijden vliegtuig, bus, wagen, enz. met draaiende motor wachten ▪ Bedrijfsgebouwen efficiënt uitrusten met energie, water en afvalbesparende voorzieningen ▪ Selectieve afvalophaling ook tijdens het transport ▪ Toegankelijkheid voorzien voor andersvaliden in bedrijfsgebouwen en in het transportmiddel ▪ Enz.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Het reisproduct 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ De reiziger tijdens het transport sensibiliseren tot duurzaam reisgedrag in de bestemming (bijvoorbeeld door het tonen van een video, door de redenen te verklaren waarom wordt deelgenomen aan een duurzame actie, enz.) ▪ Het reispakket dermate structureren dat na het transport tot aan de plaats van bestemming een grondiger verkenning van de bestemming (stad/regio) mogelijk is met alternatieve vervoersmiddelen (bijvoorbeeld per fiets, te voet) of de overschakeling op lokaal transport vlot verloopt
<ul style="list-style-type: none"> ▪ De relatie met de omgeving/bestemming 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Enz. ▪ Individueel transport ontmoedigen in een aantal fragile zones en gemeenschappelijk transport stimuleren in deze zones ▪ Altijd gebruik maken van parkeerplaatsen die voorzien zijn in de bestemming, wildparkeren vermijden ▪ Enz.

Acties die gericht zijn op	Hebben te maken met
<ul style="list-style-type: none"> ▪ De relatie en de communicatie met het personeel, de klant en de toeleveranciers, de overheid en derden 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Interne vorming van het personeel ▪ Diversiteit van het personeel ▪ Betrokkenheid van het personeel bij het beleid ▪ Informeren van de klant op informele of formele wijze (mondeling, op het web, formeel, informeel, enz.) ▪ Selectie van toeleveranciers en ook hen stimuleren in de richting van duurzaam ondernemen ▪ Mogelijke sponsoring van een duurzaam project ▪ Enz.

6.4. Duurzame dagattracties

Onder dagattracties verstaan we natuurlijke of kunstmatig gecreëerde bezienswaardigheden die zich lenen voor toeristisch bezoek op vrij grote schaal. Deze bezienswaardigheden zijn in staat om bezoekers aan te trekken van buiten de eigen omgeving. De attracties zijn meerdere maanden per jaar open voor bezoek. Er dient normalerwijze een toegangsprijs betaald te worden om de 'attractie' te kunnen bezoeken.

Onder deze categorie vallen pretparken, themaparken, dierenparken, grote zwembaden, zwembadcomplexen, natuurlijke bezienswaardigheden met een commerciële exploitatie zoals bijvoorbeeld natuurparken, grotten, enz. In principe gaat het om inrichtingen die een bezoek van meerdere uren mogelijk maken. We beschouwen de sector van de dagattracties als een zeer heterogene sector zowel wat type attractie betreft als wat aantal bezoekers betreft.

Deze groep maakt een niet-onbelangrijk deel uit van de toeristische sector. Naar schatting bezoeken ongeveer 2 miljoen Belgen jaarlijks een dagattractie.¹ Rekening houdend met de bestedingen die hiermee gepaard gaan is het economisch belang van deze sector vrij groot.

Vermits ook dagattractiebedrijven kwaliteit moeten bieden, dient ook hier aandacht besteed te worden aan de duurzaamheidsproblematiek. De elementen waarmee een dagattractiebedrijf zou moeten rekening houden zijn enerzijds voor een deel te vergelijken met de voorwaarden die gesteld worden aan de logiesector en zijn anderzijds specifiek sectorgebonden.

Tot de meer algemene eisen die op het vlak van duurzaamheid gesteld worden, rekenen we:

- de ecologische kwaliteit van de gebouwen op het terrein;
- het efficiënte beheer van energiebronnen, water, afval;
- het onderhoud en reiniging van de dagattractie;
- de relatie met de omgeving, natuur, fauna en flora;
- de mobiliteit naar, op en rond het terrein;
- de cateringfaciliteiten;

¹ Bron: WES Onderzoek & Advies, interne statistieken.

- de relatie en de communicatie met het personeel, de klant, de toeleveranciers, de overheid en derden.

Daarnaast kunnen de dagattractiebedrijven verhoogde aandacht geven aan lawaaihinder, zwerfvuil en parkafval, de mogelijke verkeershinder en overlast voor de omwonenden, het ontwerpen of inkopen van de eigenlijke attractie, het onderhoud hiervan, de veiligheidsaspecten met betrekking tot deze attracties en de toegankelijkheid ook voor andersvaliden.

6.5. Bedrijfsaspecten van duurzaam toerisme voor de toeristische sector

Uit de hierboven genoemde punten leiden we af dat duurzaam toerisme in de toeristische sector terugvalt op drie basiselementen van goed management. Dit willen zeggen:

- er moet een goed product zijn;
- dit product moet efficiënt beheerd worden;
- de communicatie over dit product moet in orde zijn.

Product, beheer en communicatie moeten uiteraard gebeuren binnen de marges van het technisch en economisch haalbare.

Een goede combinatie van deze drie elementen zal én de bestemming én de eigen organisatie ten goede komen.

7. De toeristische overheid - de duurzame toeristische bestemming

De toeristische overheid is naast de reiziger/recreant, de sector en de lokale bevolking een partner in het proces van duurzame ontwikkeling. De overheid is niet zomaar een partner, zij is misschien wel dé belangrijkste partner omdat precies deze overheid de juiste voorwaarden moet creëren om duurzame ontwikkeling mogelijk te maken. Individuele toeristische ondernemingen zijn elk op zich niet in staat om hetzelfde globaal effect te bereiken.

Het is echter niet de bedoeling dat de overheid de beslissingen alleen neemt, synergie en overleg tussen alle actoren is niet alleen gewenst maar vooral broodnodig.

Wanneer we het hebben over de toeristische overheid kunnen we in principe een onderscheid maken in de toeristische overheid die bevoegd is voor een land, regio, stad of gemeente en de internationale toeristische overheden (World Tourism Organisation, United Nations, UNESCO, de Europese Unie, ...) die bevoegd zijn voor toeristische materies die het nationale niveau overstijgt.¹

---

¹ Zie www.duurzaamtoerisme.nl: domein duurzaam toerisme: 'actoren betrokken bij duurzaam toerisme' - WES Onderzoek & Advies (meer informatie over de rol van alle actoren in het toeristisch proces).

In de context van deze analyse bekijken we enkel de eerste groep van toeristische overheden, dit wil zeggen de toeristische overheid die bevoegd is voor een land, regio, stad of gemeente. We concentreren ons op de activiteiten die vallen onder de noemer 'management van een toeristische bestemming'; in de Engelstalige literatuur gebruikt men het begrip 'destination management'.

De toeristische overheid zal de bestemming op een duurzame manier beheren wanneer zij dit managementproces van de toeristische bestemming goed beheerst zodat zij de juiste keuzes kan maken die de bestemming aantrekkelijk houdt, natuur en milieu beschermt, de culturele eigenheid van de bevolking bewaart en de sector ontwikkelingskansen geeft maar tegelijkertijd binnen de grenzen van verantwoorde ontwikkeling houdt en het reizigersgedrag beïnvloedt. Het komt erop aan om de impact van beslissingen te kunnen inschatten op het vlak van economie, natuur, milieu en cultuur opdat de levenscyclus van de toeristische bestemming verlengd wordt.

De kennis van dit managementproces is minstens zo belangrijk voor lokale toeristische overheden als voor de nationale en regionale toeristische overheden. In de literatuur die verschijnt rond het onderwerp duurzaam toerisme wordt de stelling geponeerd dat echte duurzame veranderingen immers vooral op lokaal vlak plaatsvinden.

Onder 'management van een toeristische bestemming' vallen een aantal elementen die in wezen goed gekend zijn door de toeristische overheid. Het gaat om strategische planning en ontwikkeling inclusief marketing en productontwikkeling.

Ingeval van 'duurzaam management van een toeristische bestemming' zal de toeristische overheid uiteraard gebruikmaken van haar basisinstrumenten, er zullen wel accenten moeten gelegd worden en de beslissingen zullen moeten afgewogen worden ten aanzien van mens, milieu, cultuur en behoud van eigenheid.

Het zal er vooral op aankomen om de bezoeker op een gastvrije, milieu- en sociaal vriendelijke manier te ontvangen en de stad of regio op een verantwoorde manier te laten beleven.

De toeristische overheid kan dit doen door de bezoeker de juiste producten en arrangementen aan te bieden en de juiste boodschappen te geven.

Omdat toerisme raakvlakken heeft met tal van andere domeinen (bijvoorbeeld ruimtelijke ordening, milieu, cultuur, mobiliteit, ...) zal een strategisch plan ook deze elementen moeten dekken en zullen de beslissingen die hetzij initieel genomen worden door de toeristische overheid hetzij door de overheid in het corresponderende domein (ruimtelijke ordening, cultuur, milieu, mobiliteit,...) nader bekeken moeten worden en ingebed zijn in de strategie duurzame toeristische ontwikkeling.

Een interdisciplinaire aanpak van duurzame ontwikkeling en samenwerking tussen overheden van verschillende departementen is niet alleen belangrijk maar moet ook vanuit beide richtingen komen. Men moet dus rekening houden met de effecten van toeristische beslissingen op andere domeinen én vanuit andere domeinen moet er rekening gehouden worden met mogelijke repercussies op toeristisch vlak. Enkel op die manier kan vooruitgang geboekt worden.

Enkele aandachtspunten voor de toeristische overheid met betrekking tot:

Acties die gericht zijn op	Hebben te maken met
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Strategische planning en ontwikkeling (als algemene koepel) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kennis van het proces op zich: welke stappen moeten gezet worden, hoe moet dit plan opgebouwd worden, waarmee moet rekening gehouden worden ▪ Hoe verloopt een analyse, interview, enz., hoe komt men tot een visievorming, wie moet hierbij betrokken worden, welke partners moeten benaderd worden, welke informatiebronnen zijn ter beschikking, enz. ▪ Analyse van huidige en potentiële bezoekersstromen, motivaties en percepties van bezoekers, marktopportunities en bedreigingen ▪ Realistisch planningsproces voor lokale toeristische diensten ▪ Contacteren van en samenwerking met de actoren ▪ Opzetten van public/private partnerships ▪ Bezoekersmanagement ▪ Kennen en meten van bezoekerstevredenheid ▪ Transportmanagement, mogelijkheden openbaar vervoer, in een aantal gevallen ontraden wagengebruik, ontdekken van de regio met alternatieve transportmiddelen, bewegwijzering, enz. ▪ Toegankelijkheid en deelname aan toerisme en recreatie voorzien voor iedereen
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Marketing (als element van strategische planning) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Enz. ▪ De juiste boodschap vertalen naar de geselecteerde doelgroepen, selectie van de juiste distributiekkanalen, selectie van de juiste productmarktcombinaties, enz.
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Productontwikkeling (als element van strategische planning) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Enz. ▪ Ontwikkelen van duurzame vakantieproducten en arrangementen (fietsen, wandelen, zachte vormen van recreatie, enz.) ▪ Aandacht geven aan streekeigen producten en gerechten, couleur locale, enz. ▪ Opzet en ontwikkeling van fietsroutes, wandelroutes, enz. ▪ Enz.

-
- Interdisciplinaire aanpak van toerisme, bijvoorbeeld op het vlak van ruimtelijke ordening en fysieke planning (als element van strategische planning)
  - Inzicht krijgen in de fysieke organisatie van de ruimte, de implicaties inschatten van de inplanting van projecten onder meer op het vlak van water- en energievoorraden, afvalstromen en recreatieve draagkracht op het gebied
  - Bescherming van bepaalde zones, open ruimtes, natuurgebieden, stadszichten
  - Inzicht verwerven in de waarde en typische kenmerken van natuurlijke en stedelijke omgevingen opdat deze kenmerken het aantrekkelijke van een bestemming blijven uitmaken (onder andere hagen, poortgebouwen, beplanting, ..)
  - Inzicht verwerven in toeristische assen en circulatiepatronen
  - Ontwikkelen van voetgangerszones en zones voor zacht verkeer
  - Enz.
-

Naast deze instrumenten kan de toeristische overheid ook nog ingrijpen op het vlak van certificering of labeling, financiële maatregelen, reglementering of bijvoorbeeld door het toekennen van 'awards' of prijzen ter ondersteuning van innovatieve processen.

De nationale toeristische diensten dienen het internationale beleidswerk op te volgen en de geformuleerde richtlijnen zoveel mogelijk te concretiseren in eigen land.

Van essentieel belang dient de overheid de samenwerking tussen de aanverwante sectoren, bijvoorbeeld: erfgoed en toerisme, cultuur en toerisme, milieu en toerisme, werkgelegenheid en toerisme, onderwijs en toerisme te stimuleren.

8. De lokale bevolking

Als vierde actor in het duurzaam toeristische proces bespreken we de lokale bevolking. We bespreken deze groep als laatste maar dit betekent niet dat we dit als de minst belangrijke groep beschouwen, integendeel. Omtrent de lokale bevolking is het eigenlijk allemaal te doen omdat precies deze groep het patrimonium vormt en een kwaliteitsvolle dienstverlening kan aanbieden aan de toerist .

Duurzaam toerisme is erop gericht om zoveel mogelijk baten van het toerisme te goede te laten komen aan de lokale bevolking en tegelijkertijd de negatieve impact van het toerisme te beperken. Deze evenwichtsoefening is belangrijk in een westers land doch is nog meer cruciaal in een ontwikkelingsland omdat hier in vele gevallen toerisme één van de belangrijkste economische sectoren is die het land voorziet van harde valuta en werkgelegenheid.

We kunnen de lokale bevolking in een enge of brede zin definiëren. In de enge zin van het woord zijn het 'de burgers' of 'de individuen' in de maatschappij, in de brede zin zijn het ook de private en publieke sector, de verenigingen, de onderwijsinrichtingen, ... in principe: de volledige sociale structuur van de maatschappij.

Hoe kan de lokale bevolking actief participeren in dit duurzaam proces? Uiteraard zullen de klemtonen verschillen naargelang het land (een westers land versus een ontwikkelingsland) maar globaal beschouwd menen we dat de bevolking dit onder meer kan doen door:

- zich actief te informeren over wat zich afspeelt in de regio;
- door deel te nemen aan gespreksrondes, bevraging, focusgroepen die georganiseerd worden wanneer de overheid of een NGO (Non Governmental Organization) een project opstart;
- door mee te werken aan objectieve berichtgeving over het onderwerp (belang van de lokale media);
- door reeds in het onderwijs hieraan aandacht te besteden zodat de jongeren opgroeien in een cultuur van duurzaamheid en vroeg met de principes 'people, profit, planet' leren rekening houden;
- door zich gastvrij te gedragen en goede ambassadeurs te zijn voor de streek. Dit betekent de stad of gemeente in een positief daglicht stellen, een helpende hand te bieden aan de toerist indien nodig, ...
- door deel te nemen aan activiteiten, evenementen die door private of publieke sector georganiseerd worden;
- door kwaliteitsvolle lokale producten te produceren;
- door het private initiatief op een duurzame manier te organiseren inclusief het uitwerken en organiseren van goede sociale werkgelegenheidsvoorwaarden;
- door zich als vrijwilliger in te zetten voor duurzame projecten;
- door zelf het goede voorbeeld te geven op het vlak van afvalpreventie, energiebesparing en milieubehoud;
- ...

De mate waarin de individuele burgers actief kunnen participeren aan elk van hogerge-noemde actiepunten hangt af van verschillende zaken. Het wordt voor een groot gedeelte bepaald door het ontwikkelingsniveau van het land in kwestie, de sociale structuur van het land, de prioriteiten die gegeven worden aan het aspect toerisme en de financiële middelen die ter beschikking staan.

De lokale bevolking is in elk geval veel meer dan zuiver 'toeschouwer' in het ontwikkelingsproces. Uit deze korte reflectie blijkt dat de bevolking taken en verantwoordelijkheden heeft. Het is belangrijk om de lokale bevolking de mogelijkheid te bieden om haar visie op de toeristische ontwikkeling kenbaar te maken. Wanneer hiermee rekening gehouden wordt zal het toerisme beter aanvaard worden en op een duurzame manier verankerd worden in het economisch en maatschappelijk gebeuren.

HOOFDSTUK 3: BESLUIT

In de voorgaande hoofdstukken hebben we de vrij abstracte begrippen duurzame ontwikkeling en duurzaam toerisme een concrete inhoud gegeven.

Duurzaam toerisme beschrijven is niet zo eenvoudig, laat staan het effectief toepassen ervan in de praktijk. De grenzen waarbinnen duurzaam toerisme zich afspeelt zijn vrij ruim. Ook de drempel vanaf wanneer men zich een duurzame actor mag noemen of de mate waarin men duurzaam is, is niet met wiskundige zekerheid te definiëren.

Bij de beschrijving van duurzaam toerisme voor de reizigers, de toeristische sector, de toeristische overheid en de lokale bevolking hebben we een aantal mogelijke wegen afgeleid. Ze worden voorgelegd ter discussie.

Een aantal zaken zijn duidelijker geworden en vormen een rode draad doorheen de analyse.

In de eerste plaats: duurzaam toerisme heeft te maken met keuzes waarbij men elke beslissing zal moeten toetsen aan de parameters van duurzame ontwikkeling. Er moet telkens nagegaan worden of die beslissing positieve effecten of minder schadelijke invloeden zal hebben op natuur, milieu, mensen en omgeving.

In de tweede plaats zullen deze keuzes moeten gemaakt worden rekening houdend met de marges van het technisch en economisch realiseerbare. Vanwege de reiziger wordt een kritische reflex verwacht bij de keuze van bestemming, vakantieproduct, handelingen en activiteiten.

Duurzaam toerisme vraagt om een interdisciplinaire aanpak. We merken dit zowel op het vlak van de sector als wat de overheid betreft. Toerisme is geen alleenstaande activiteit, maar vraagt overleg met actoren in andere disciplines bijvoorbeeld op het vlak van milieu, mobiliteit en ruimtelijke ordening. Duurzaam toerisme is dus een materieoverschrijdende discipline.

Duurzaam toerisme creëert een win-win situatie. Het levert voordelen op zowel voor de individuele bedrijfseenheid als voor natuur en milieu en energievoorraden. Het toeristisch product verbetert. De toeristische bestemming wordt aantrekkelijker. De leefomstandigheden van de bewoners van de gastregio verbeteren. De toerist en recreant krijgen een positieve vakantie-ervaring.

Duurzaam toerisme betreft actoren uit alle bedrijfstakken van het toeristisch proces. Het heeft te maken met inkomend en uitgaand toerisme en het is toepasbaar op een buitenlandse bestemming maar evenzeer op het binnenlands toeristisch product.

Voor het bereiken van duurzaam toerisme bestaan echter geen kant-en-klare oplossingen. Het is evenmin realistisch te verwachten dat alle producten van een bepaalde aanbieder voor de volle honderd procent duurzaam zullen zijn. Niettemin kunnen een aantal acties het product, de levenscyclus van de bestemming en de vakantie-ervaring zeer positief beïnvloeden.

Duurzaam toerisme implementeren gebeurt het best via een procesmatige aanpak. Dit betekent dat er doelstellingen moeten geformuleerd worden en er moet een langetermijnvisie zijn maar het betekent ook dat de mogelijkheid moet geboden worden om op basis van overleg maatregelen en beslissingen te herbekijken en bij te sturen waar nodig.

Een dosis gezond verstand, een portie goede wil maar uiteraard goed gekozen investeringen, kennis en inzicht in de materie, individueel initiatief en partnerships tussen de toeristische sector en de overheid zijn noodzakelijke basisingrediënten voor de verdere ontwikkeling van duurzaam toerisme. Ze zullen duurzaam toerisme alle slaagkansen bieden die het verdient.

BIJLAGE

Bijlage 1: Bibliografie

1. Brondocumenten in de kennisdatabank

www.duurzaamtoerisme.be

Domein duurzaam toerisme: brondocument 'Agenda 21 & het Brundtland rapport - basisdocumenten'

Domein duurzaam toerisme: brondocument 'historiek van duurzaam toerisme'

Domein duurzaam toerisme: brondocument 'duurzame ontwikkeling & duurzaam toerisme volgens' Billy-Globe

Domein duurzaam toerisme: brondocument 'algemene introductie over duurzaam toerisme' - WES Onderzoek & Advies

Domein duurzaam toerisme: brondocument 'actoren betrokken bij duurzaam toerisme' - WES Onderzoek & Advies

Domein thema's en voorbeelden: brondocument 'tips voor de logieshouder' - WES Onderzoek & Advies

Domein links/websites/media: brondocument bibliotheek Wegwijzer - lijst boeken en tijdschriftartikels in verband met duurzaam toerisme

Domein links/websites/media: brondocument bibliotheek WES Onderzoek & Advies - lijst boeken en tijdschriftartikels in verband met duurzaam toerisme

2. Een selectie van referenties

BOERS H. & BOSCH M., "De aarde als vakantieoord - Een inleiding over toerisme en milieu", ISBN 90 73 148 08 1

SWARBROOKE J., "Sustainable Tourism Management", CABI Publishing, ISBN 0 85199 314 1

BEUNDERS N. & BOERS H., "De Andere kant van de vrije tijd", Uitgeverij Toerboek, ISBN 90-5844-073-7

VAN EGMOND T., "Het verschijnsel toerisme", uitgeverij Toerboek, ISBN 90 5844 038 9

PROVINCIE WEST-VLAANDEREN, "Energiebewust natuurlijk, Reisverplaatsingen in de context van duurzame ontwikkeling", Registratienummer Koninklijke Bibliotheek: D/2001/0248/6

WORLD TOURISM ORGANIZATION, "Sustainable Tourism Development: Guide for local planners", ISBN 92 844 0038 4

WORLD TOURISM ORGANIZATION, "Guide for local authorities on developing sustainable tourism", ISBN 92 844 028 8

3. Gesprekken met 'bevoorrechte getuigen'

Met dank voor de informatie en inzichten aan Center Parcs, Joker, Karavaan, TUI Nederland, Federaal Planbureau en English Tourism Council.

WES

Baron Ruzettelaan 33
B-8310 ASSEBROEK-BRUGGE
tel. + 32 50 36 71 36
fax + 32 50 36 31 86
www.wes.be
info@wes.be